

URTX

U

NA RECERCA

SOBRE ARQUITECTURA, MOBILIARI

I URBANISME A LES VALLS D'ÀNEU

**Jordi Abella Pons, Joan Casanova Coll, Gemma Casal Fité,
Ignasi Ros Fontana, Anna Sánchez Pérez, Josep Tugues Baró**

UNA RECERCA SOBRE ARQUITECTURA, MOBILIARI I URBANISME A LES VALLS D'ÀNEU

**Jordi
Abella Pons**

**Joan
Casanova Coll**

**Gemma
Casal Fité**

**Ignasi
Ros Fontana**

**Anna
Sánchez Pérez**

**Josep
Tugues Baró**

ERA, equip de recerca aplicada de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu

Durant els anys 2002 i 2003 l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu desenvoluparà un programa de recerca sobre "La casa bastida i viscuda. Arquitectura, mobiliari i urbanisme a les Valls d'Àneu". Aquest projecte tractarà quatre qüestions bàsiques, com són:

- a) la casa i l'urbanisme;
- b) la casa com a element arquitectònic (elements exteriors i interiors);
- c) l'interior de la casa (decoració, mobiliari, objectes religiosos, entre d'altres, i percepció i ús de l'espai domèstic);
- d) els canvis experimentats en els aspectes anteriors al llarg dels darrers quatre segles i especialment en les darreres dècades.

A banda d'aquestes qüestions, la recerca tractarà d'altres temes complementaris, tot i no ser de l'eix central (com l'organització del territori i el poblament, la vida familiar, l'organització agroramadera i la seva evolució històrica). Aquest treball suposa una continuïtat respecte a la trajectòria, interessos i oferta actual de l'Ecomuseu, centrada de fet en el món de la casa i el seu mobiliari a Àneu, que així es podrà completar i redissenyar. Al mateix temps, amb aquesta recerca també es vol reflexionar sobre la conservació del patrimoni moble i immoble de les valls, i participar en el debat, actualment latent en la societat aneuenca, sobre el futur econòmic i turístic de les valls, amb les seves afectacions sobre les normes urbanístiques, el canvi d'usos de les edificacions tradicionals, els criteris de rehabilitació de nuclis històrics, etc. Aquest segon vessant d'aplicabilitat ha estat, al mateix temps, demanat per diversos agents socials i entitats polítiques, com per exemple la delegació pirinenca del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i des d'ajuntaments de les valls d'Àneu.

L'arquitectura rural ha estat un tema d'estudi recurrent dins l'etnologia pirinenca, però les Valls d'Àneu no compten amb cap recerca realitzada, tret d'una primera aproximació feta a

principis dels anys noranta; al mateix temps el moble pirinenc i molts altres aspectes de la cultura material han restat sovint oblidats. A l'hora de plantejar una recerca sobre aquesta temàtica es tendeix a pensar que ja és tard, que s'hauria d'haver realitzat fa molts anys, abans «que les coses comencessin a canviar». Però això mateix pensaven als anys 1930 investigadors insignes com Ramon Violant i Fritz Krüger; per tant sempre s'han produït canvis i sovint s'ha tingut la sensació de treballar amb urgència. Entre els anys 1930 i avui el principal canvi que ha experimentat el Pirineu ha estat el despoblament, que evidentment ha afectat el patrimoni immoble, però avui encara és possible estudiar-lo perquè moltes cases, malgrat l'abandó, encara resten dempeus i en alguns casos més accessibles que si estiguessin habitades. Unes altres conseqüències del despoblament les ha patit el patrimoni moble, més fàcilment expoliable i comercialitzable a través de xarxes d'antiquaris, que sovint acaben amb el mobiliari molt lluny del Pirineu i molt descontextualitzat.

Amb aquest programa de recerca l'Ecomuseu inicia la consolidació d'un equip d'investigació (anomenat ERA, equip de recerca aplicada) estable, interdisciplinari (amb antropòlegs, historiadors contemporanis i medievals, arquitectes i restauradors especialistes en moble) i radicat al mateix territori, i que comptarà amb la col·laboració i assessorament del Grup d'Estudis sobre Família i Parentiu (Departament d'Antropologia Social de la Universitat de Barcelona). L'objectiu d'aquesta perspectiva interdisciplinària, que integrarà treball de camp (observació, entrevistes, etc.) i d'arxiu (particulars, municipals, notariais, etc.), és aconseguir una visió novedosa, que podríem qualificar d'etnologia històrica; i restem així amatents als canvis econòmics i socials i a les influències culturals que ha rebut la societat pallaresa i pirinenca al llarg dels darrers segles, superant alguns tòpics, apriorismes i presentismes que

de sempre han dominat els discursos antropològics i històrics sobre el Pirineu (per exemple, prioritant els aïllaments). Amb aquesta nova perspectiva sobre l'arquitectura i el mobiliari aneuenc, més enllà de les seves formes i materials, veurem qualitativament l'evolució d'una societat al llarg del temps.

Antecedents i estat actual de la qüestió

La recerca s'ha de fonamentar inicialment en una anàlisi exhaustiva de la bibliografia disponible sobre el territori i els temes tractats a la recerca. En segon lloc ens interessa també conèixer tot allò que s'ha publicat sobre les Valls d'Àneu i els Pallars (des de relats de viatges i excursions, fins a estudis lingüístics, toponímics, històrics, geogràfics, etnològics, etc.); tots ens poden ser d'alguna utilitat. Com hem assenyalat anteriorment, l'organització de l'espai, i especialment l'arquitectura rural, són un referent central d'una cultura, del seu patrimoni etnològic. Simultàniament a través i gràcies a aquesta centralitat podem observar i veure-hi reflectits multitud d'altres aspectes socials, històrics, econòmics i culturals. És per això que des de diverses perspectives acadèmiques s'han desenvolupat multitud de recerques monogràfiques sobre la casa.

La recerca sobre la casa popular durant la primera meitat del segle XX

Des de la geografia es van produir importants aportacions a l'estudi de l'arquitectura popular ja durant la primera meitat del segle XX, per exemple, des de la geografia humana francesa i les seves monografies i programes globals d'enquesta, amb les obres de Demangeon i altres. També aquells anys des d'Alemanya es van realitzar estudis geogràfics sobre l'hàbitat rural, per exemple sobre el nord-oest de la península ibèrica en els treballs de Lautensach i de Lambert. A Catalunya aquest corrent també es veié reflectit uns anys més tard, a la dècada de 1940, per exemple en els treballs monogràfics de Salvador Llobet sobre Andorra i sobre el Montseny, sens dubte el màxim exponent de monografies geogràfiques que tracten en profunditat el tema de la casa i altres construccions agroramaderes.

Des de la filologia, l'escola de les "paraules i coses" i la renomada Escola d'Hamburg, també Alemanya, foren un referent a l'hora de realitzar estudis sobre arquitectura rural europea; de fet, uns estudis i mètodes molt influïts per l'escola de geografia regional francesa. Es realitzaren estudis en bona part de l'Europa meridional, Itàlia, Suïssa, França, la península ibèrica, però aquí ens interessa sobretot destacar els treballs de Fritz Krüger i Wilhelm Giese (en aquest segon cas alguns dels seus

articles foren publicats als anys cinquanta, però es fonamenten en recerques anteriors) i els seus deixebles de l'Escola d'Hamburg, que tingueren una notable influència a la península ibèrica. Posteriorment aquesta influència a la península s'ha traduït en molts treballs sobre arquitectura regional o comarcal, alguns impulsats des de la *Revista de Dialectologia y Tradiciones Populares*, o per investigadors com Luís Cortés y Vázquez i altres. Aquesta escola hamburguesa va tenir també una notable influència en diversos etnòlegs de la península, que també dedicaren estudis a la casa i els seus annexos, des de Galícia fins a Catalunya, per exemple, amb investigadors tan destacats com Xaquín Lorenzo Fernández i Ramon Violant i Simorra.

A l'Estat espanyol, l'estudi de l'arquitectura popular també comptà amb altres estudiosos autònoms, que treballaren al marge d'aquests corrents acadèmics generals a Europa, generalment arquitectes, folkloristes, periodistes, excursionistes i erudits locals. Les obres que abasten territoris més amplis i que han esde-

Porta d'una casa de València d'Àneu.
(Fotografia: Ecomuseu de les Valls d'Àneu)

Envà de fusta de casa Gassia.

La fusta era un material molt utilitzat en les estructures interiors de l'alt Pallars. (Fotografia: Ecomuseu de les Valls d'Àneu)

vingut referències inexcusables es deuen sobretot a arquitectes i estudiosos que iniciaren els seus treballs a Madrid als anys vint, en alguns casos al voltant de l'Escola d'Arquitectura i la revista *Arquitectura*, com per exemple Teodoro de Anasagasti, Vicente Lampérez i Fernando García Mercadal, autor de *La casa popular en España* l'any 1930. L'autor d'aquesta època i cercle acadèmic que més ha transcendit és Leopoldo Torres Balbás, també arquitecte, que recollí i compilà la informació dispersa

que diversos autors i ell mateix havien generat al llarg dels anys vint i trenta dins un extens article de síntesi intitulat "*La vivienda popular en España*", que publicà dins el volum III de *Folklore y costumbres de España* de Carreras Candi.

A Catalunya, en aquella primera meitat de segle, la més prolífica pel que fa a l'estudi de l'arquitectura popular, cal destacar diversos autors que, des de perspectives molt diverses, s'ocuparen de la casa (en molts casos, únicament de la masia), com per exemple: Josep Puig i Cadafalch, Josep Danès i Torras, Antoni Griera i Gaja, Magí Sandiumenge, i Joan Amades i Gelats. Aquestes aproximacions poc tenen a veure amb la casa pirinenca, i menys amb la pallaresa. Els treballs de mossèn Antoni Griera i de Joan Amades són els més etnogràfics, i propers per tant, a la nostra perspectiva etnològica i històrica, però en el primer cas es tracta d'una obra lexicogràfica, pràcticament amb format de diccionari, i en el cas de Joan Amades s'ocupa més aviat dels ritus i creences associades a la casa més que no pas als elements arquitectònics.

En definitiva els referents més interessants i més etnològics sobre arquitectura (i també mobiliari), i que de fet se centren en bona part en la comarca del Pallars i a les Valls d'Àneu són com gairebé sempre els treballs de Fritz Krüger (1889-1974) i de Ramon Violant (1903-1956). El treball de Krüger, *Los altos Pirineos*, recentment publicat en castellà per l'editorial Garsineu de Tremp, és un referent ineludible en tot allò referent a la cultura material pirinenca on, a banda de descripcions acurades

de cases i mobles pallaresos i aneuencs, hi podem trobar una anàlisi comparativa amb altres comarques i valls pirinenques, i fins i tot amb altres països, i una proposta d'ordenació tipològica, cronològica i evolucionista de la cultura material que, si més no, és suggerent. El treball de Ramon Violant és avui encara en bona part desconegut, inèdit, i en alguns cercles insuficientment valorat, però les seves referències globals sobre arquitectura pirinenca contingudes dins *El Pirineo español* (1949) continuen essent un referent, a l'igual que les seves referències a mobiliari dins aquesta mateixa obra i també dins *L'art popular a Catalunya* (1948). D'altra banda, en aquesta investigació, també es tindran en compte, gairebé per primer cop, altres obres inèdites de Ramon Violant, com les monografies voluminoses sobre *La vivienda i els seus annexos al Pallars* i *La vida casolana i el mobiliari de la llar*, i l'article sobre les "Casas antiguas agroganaderas cubiertas con terrado en el Pallars", o en alguns casos articles poc coneguts, com el dedicat a "Ritus i cerimònies de construcció".

La recerca sobre arquitectura a la segona meitat del segle XX

Durant la segona meitat del segle XX, l'estudi de l'arquitectura i la cultura material en general, tant a Catalunya com especialment al Pirineu, passaren a un segon terme i hi hagueren poques innovacions. Pràcticament tots els grans referents sobre la casa, l'arquitectura i el mobiliari domèstic són de la primera meitat del segle XX; Demangeon, Krüger, Violant i Simorra, i Salvador Llobet. Evidentment es produïren noves aportacions en altres àmbits geogràfics, o dins d'obres d'abast molt general i enciclopèdiques, com la *Arquitectura popular española* de Carlos Flores, amb els seus cinc volums, però la producció de noves recerques d'àmbit pirinenc català és gairebé inexistente, i sobretot no hi podem trobar, en general, grans renovacions dels aparells metodològics i conceptuals. Amb la excepció tardana del treball de Xavier Roigé, Ferran Estrada i Oriol Beltran, sobre la vall d'Aran als anys noranta.

Centrant la nostra reflexió en l'àmbit català, durant la segona meitat del segle XX destaquen algunes obres de caire general, com per exemple el treball de Marc-Aureli Vila *La casa rural a Catalunya*, o les obres de Josep de Camps i Arboix *La masia catalana* i *Les cases pairals catalanes*, que s'acosten més a la narració literària d'un viatge que no pas a un treball analític de recerca. Aquesta darrera obra també podem considerar que inicià un altre tipus de publicacions sobre arquitectura popular, fonamentades sobretot en la fotografia (en

aquest cas les imatges són obra de Francesc Català Roca) i sense gairebé text ni propostes d'anàlisi o classificació dels materials, ni sense cap selecció acurada de les fotografies i els seus continguts. Aquests productes, bàsicament comercials, han fruit d'un cert èxit; una versió més moderna és *L'esperit de la llar pirinenca*, de Joaquim Castells i Robert Salomó, i més encara la proposta més recent i a tot color a *Casas de los Pirineos* del mateix Kim Castells. En aquesta mateixa línia, de llibre clarament visual, però amb un producte de qualitat molt superior, amb el text breu i molt secundari però útil a les fotografies, amb una proposta de classificació tipològica i geogràfica de cases i elements arquitectònics, i un esforç de dècades de treball rigorós sobre el tema, cal citar inexcusablement els llibres de Fernando Biarge i Ana Biarge sobre el patrimoni etnològic del Pirineu i Pre-pirineu aragonès, especialment *Piedra sobre piedra. El paisaje pirenaico humanizado* (any 2000) i *Casa por casa. Detalles de arquitectura rural pirenaica* (any 2001).

A banda d'aquest treball visual i rigorós de Fernando Biarge i Ana Biarge, cal citar en els darrers anys alguns estudis més acadèmics (no necessàriament de més qualitat, ni més pensats, ni madurats) que han reanimat, en alguna mesura, les publicacions sobre l'arquitectura pirinenca i que poden ser de força utilitat en la present recerca sobre les valls d'Àneu. Per exemple, també a l'Aragó destaca el treball de Carmen Rábanos Faci, publicat l'any 1990, *La casa rural en el Pirineo aragonés*

amb sobretot una anàlisi territorial d'aquesta. A Andorra, una societat teòricament fonamentada en les cases i obsessionada pels aspectes arquitectònics i històrics que hi són relacionats, també aparegué un treball de recerca sobre *La casa andorrana tradicional* (1989) on, a banda dels referents exteriors i plantes de les cases, també hi podem trobar observacions interessants sobre l'evolució històrica i una anàlisi acurada d'alguns elements del mobiliari.

El canvi i renovació més significatiu, tant pels seus continguts com per l'àmbit geogràfic de l'estudi, els representà el treball de Xavier Roigé, Ferran Estrada i Oriol Beltran *La casa aranesa. Antropologia de l'arquitectura a la Val d'Aran*. És novedós l'enfocament antropològic, amb una visió de la casa, entre l'arquitectura i el parentiu, que va més enllà de la simple enumeració d'elements arquitectònics; per la visió d'aquests elements i formes de la casa, no tant com a resultat d'uns condicionants naturals i tècnics com la conseqüència de factors socioculturals; o, molt especialment, per la integració en els continguts de construccions industrials, modernes o fins i tot recents, com les noves construccions dedicades a segona residència, imitant sovint suposats models autòctons, i per tant superant alguns conceptes que sovint es repeteixen, fins i tot en els títols d'altres publicacions, com per exemple "tradicional" o "rural".

Aquesta perspectiva, desenvolupada en un territori veí i històricament molt proper al de les valls d'Àneu, és sens dubte la més suggerent a l'hora d'endegar la recerca sobre la casa i el

**Materials i èpoques
diverses integrades
en un taller de Son.**
(Fotografia: Ecomuseu
de les Valls d'Àneu)

**Pany i forrellat
d'una quadra
d'Esterri d'Àneu.**
(Fotografia: Ecomuseu
de les Valls d'Àneu)

seu mobiliari a les valls d'Àneu. És per això que en aquest programa de recerca es compta amb l'assessorament universitari extern de l'equip d'autors de l'estudi sobre la vall d'Aran; al mateix temps alguns membres de l'equip aneuenc de recerca ja participaren en alguna mesura en la recerca sobre la casa aranesa. La proximitat territorial i temporal permet posar en joc tot tipus de treballs comparatius, que sens dubte aportaran nova llum sobre molts aspectes, al mateix temps la perspectiva i metodologia proposades són perfectament útils encara avui, tot i que en el present programa de recerca es pro-

posen algunes novetats, com ara una major atenció a la anàlisi històrica, i diferències temàtiques com la incorporació d'una recerca aprofundida sobre el mobiliari i els complements de la casa aneuenca.

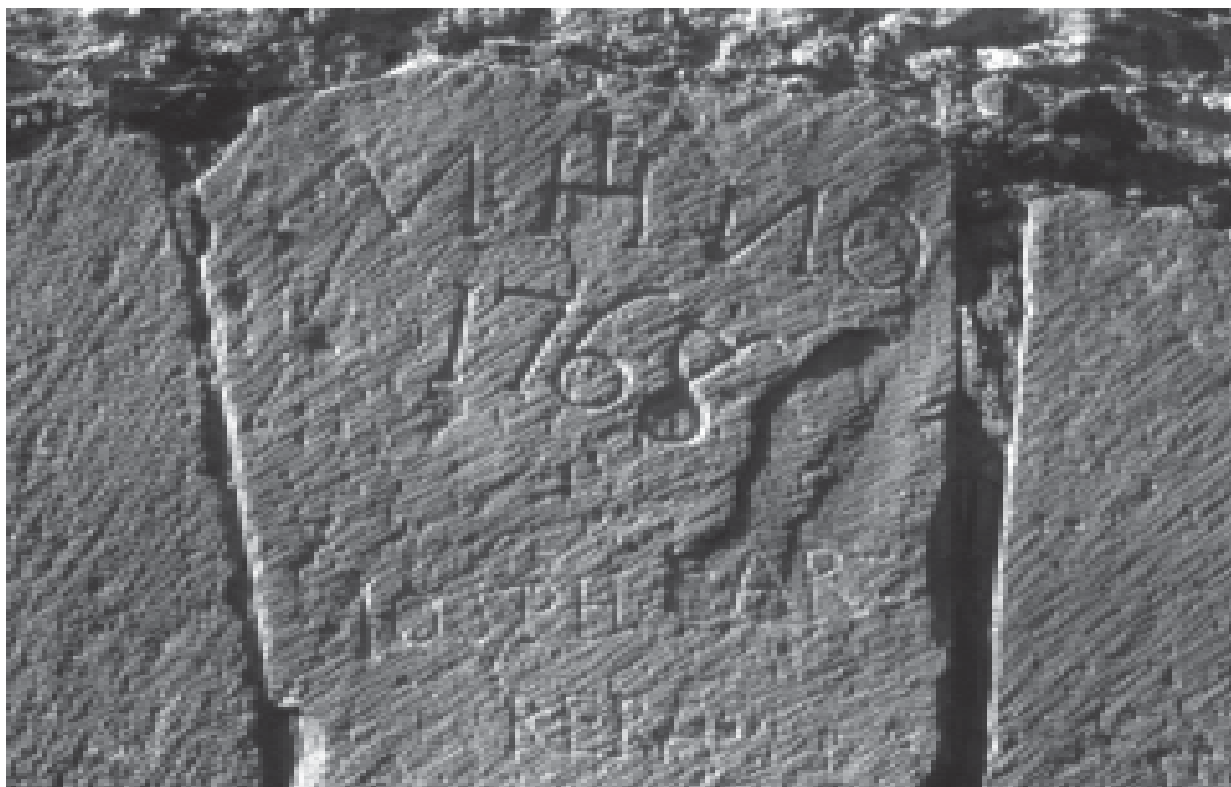
La recerca sobre el mobiliari popular al llarg del segle XX

El mobiliari domèstic popular, com molts altres aspectes de la cultura material està, si és que ho està, insuficientment investigat al Pirineu i al nostre país en general. Són molt poques les referències bibliogràfiques que podem trobar a l'Estat espanyol i a Catalunya sobre aquesta temàtica, ni tant sols tenint en compte el mobiliari en un sentit ampli (tal i com es contempla dins el present programa de recerca) i incloent-hi no només objectes de fusta (armaris, escudellers, caixes, etc.), sinó també tota mena d'objectes domèstics, del foc (cremallers, mosses, capfoguers, etc.), de la cuina (vaixelles, cassoles, etc.) i de tots els àmbits de la casa. Algunes referències bibliogràfiques que es poden trobar fan referència a mobiliari més elitista, urbà i modern, o procedent de museus d'art o col·leccions particulars, com el llibre de Luis M. Feduchi *El mueble español*.

En aquest àmbit gairebé tot està per fer i només es poden trobar algunes referències dins alguns dels darrers estudis sobre arquitectura popular pirinenca, com és el cas del llibre de Rábanos sobre l'alt Aragó i de Roigé, Estrada i Beltran sobre la vall d'Aran. Sens dubte la

**Comuna afegida
en una casa d'Àreu,
poble avui deshabitat.**
(Fotografia: Ecomuseu
de les Valls d'Àneu)

present recerca i les futures publicacions es poden convertir en un important referent i afavorir altres recerques, ja que a més es vol incorporar una perspectiva històrica i social novedosa en els estudis sobre aquesta temàtica. En tot cas, iniciar la recerca sobre els béns mobles al Pallars, i més concretament a la vall d'Àneu, suposa alguns avantatges a l'hora de disposar de bibliografia i antecedents sobre el mobiliari popular. La tasca museogràfica i moltes publicacions de Ramon Violant i Simorra contenen àmplies referències sobre mobles i objectes domèstics als Pallars, així com també són extenses les referències dins *Los altos Pirineos* de Fritz Krüger i dins les obres d'alguns dels seus deixebles. Paral·lelament, gràcies a l'altra gran obra de Fritz Krüger, *El mobiliario popular en los países románicos* (1963), i els altres articles i treballs seus que la van complementar, podem gaudir d'una gran quantitat d'informació terminològica, històrica, evolutiva i tipològica, amb referències molt vàlides sobre el moble pirinenc. En aquesta gran darrera obra de Krüger el moble pirinenc i pallarès és contrastat i comparat amb el moble de molts altres països, i ofereix també a una gran quantitat d'informació i referències bibliogràfiques molt interessants. Són especialment útils alguns autors francesos, ja que són dels que més han estudiat el mobiliari, fins i tot el popular i rústic dels Pirineus; caldrà, doncs, fer una recerca complementària i en profunditat sobre aquests autors i localitzar algunes obres i articles, a cops de difícil consulta, ja que inicialment cal pensar i creure que molts

dels canvis i l'evolució del mobiliari (i també l'arquitectura) aneuenc es produeixen sovint per influències rebudes des de França. Alguns dels autors més destacats són Georges Henri Rivière, René Cuzacq i René Nelli.

Aquesta recerca tot just és als seus inicis i primers planejaments, que en algun cas de ben segur que caldrà modificar arran dels resultats que es vagin produint. Quan vers finals de l'any 2003 alguns dels capítols de la recerca ja hagin estat conclusos, es donaran a conèixer els resultats des d'aquestes mateixes pàgines.

**Testimoni del temps
en una porta
de Voren.**

(Fotografia: Ecomuseu de les Valls d'Àneu)

**El creixement
urbanístic a l'Alt
Pirineu genera un
important debat sobre
la conservació dels
centres històrics.**

La recerca pot ser una bona eina de reflexió.
(Fotografia: Ecomuseu de les Valls d'Àneu)

